

ELWIRA JOLANTA KRYŃSKA

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0001-6181-2414

Uniwersytet w Białymstoku jako uczelnia wiodąca i symbol wspólnoty wschodniego pogranicza

Wprowadzenie

Na początku trzeciej dekady XXI wieku wciąż stawiamy pytania o kierunek zmian uniwersytetów, nie tylko polskich, którym zarzuca się, że „generują zbyt mało intelektualnej energii” (Lambert, Butler, 2007, s. 1) i że niewiele z nich zajmuje liczącą się pozycję w światowych rankingach uniwersytetów. Z polskich uczelni, na liście Szanghajskiej, czyli zestawieniu najlepszych szkół wyższych na świecie – nadal jedynie Uniwersytet Warszawski i Uniwersytet Jagielloński utrzymały swoje pozycje w 4. setce.

Mając świadomość, że wiedza jest jednym z najważniejszych czynników kształtujących życie gospodarcze, jak również wartości społeczno-kulturowe, od 1990 roku – przełomowej daty dla polskiego szkolnictwa wyższego (wówczas uchwalono prawne regulacje pozwalające na tworzenie uczelni niepublicznych) – rozpoczęto permanentną „reformę” polskich uczelni. Kapitałnym dowodem potwierdzającym, że uczelnie stały się „obiektami” nadmiernej regulacji ministerialnej są dane Sejmu RP z 14 lutego 2008 roku, z których wynika, iż w zakresie szkolnictwa wyższego obowiązywały 92 ustawy, 226 rozporządzeń i 105 innych aktów prawnych, a w zakresie nauki 286 aktów prawnych. W 1990 roku ustawa o szkolnictwie wyższym składała się z 202 artykułów (Thieme, 2009, s. 371–372). *Prawo o szkolnictwie wyższym* z 2005 roku składa się już z 277 artykułów (Ustawa 2005, nr 164, poz.1365). Ustawa z 20 lipca 2018 roku *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* zawiera natomiast 470 artykułów (Ustawa, 2018, poz. 1668). Ta niebywale pokaźna liczba regulacji prawnych powoduje, że uczelnie mają poczucie ograniczenia autonomii i niewystarczającego finansowania z budżetu państwa. Jest to o tyle ważne, że w dyskusjach bezustannie przywołuje się jakość i konkurencyjność – wymagania, którym trudno sprostać na europejskim czy światowym poziomie przy obecnie obowiązującej wysokości finansowania i ograniczonej niezależności naukowo-dydaktycznej.

Być może w kontekście ciągłych reform i zmian, nowych zasad i przepisów, wielości instytucji kontrolujących uczelnie wyższe, szansą na rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce na miarę XXI wieku są uniwersytety, realizujące swoją misję zgodnie ze średniowieczną tradycją i ideą *studium generale* – zapewniające powszechność, ciągłość i ogół nauk, zrzeszające nauczających i uczących się. Nie znaczy to jednak, że „chodzi o powrót do średniowiecza, lecz odrodzenie kultury akademickiej na nowe czasy”

(Sztompka, 2014, s. 29). Terapia prowadzić powinna do powrotu w nowych warunkach, w zmienionym kontekście ekonomicznym i politycznym do fundamentalnych, konstytutywnych pryncypiów tradycyjnej kultury akademickiej, będącej gwarantem „dostojeństwa uniwersytetu”. Równocześnie powinien być to uniwersytet, który wypełniając swoje posłannictwo, realizuje je zgodnie z kodem kulturowym obowiązującym w otoczeniu, w którym funkcjonuje. Jest to uniwersytet, który wychodzi naprzeciw społecznym oczekiwaniom wobec oświaty i przyczynia się do rozwoju kapitału intelektualnego, stosownie do potrzeb społeczno-kulturowych i gospodarczych kraju – realizuje misję uniwersytetu na rubieżach, której podstawą jest dążenie do wolności myślenia i imperatyw poszukiwania prawdy (Zuziak, 2014, s. 56).

Godnym uwagi przykładem uczelni, w której jednostka, a także instytucja spotykają się w przestrzeni wzajemnej – budowanej na podstawie relacji i umowy – wolności działania i postępowania ponad granicami „narodowymi” i „państwowymi” (Jaksender, 2013, s. 55) jest Uniwersytet w Białymstoku. Celem artykułu jest dlatego analiza aktywności Uniwersytetu w Białymstoku jako uczelni wiodącej w regionie oraz będącej symbolem wspólnoty na wschodnim pograniczu.

Uniwersytet w Białymstoku to największa podlaska uczelnia, która rozpoczęła świętowanie jubileuszu 25-lecia swojego istnienia. W kontekście kilkusetletniej tradycji polskich uczelni (Uniwersytetu Jagiellońskiego – rok powstania 1364, Wrocławskiego – 1702 r., Warszawskiego – 1816 r.) młody wiek funkcjonowania Uniwersytetu w Białymstoku może wydawać się niewystarczająco doniosły, mimo to jego rozwój jest dynamiczny i progresywny. Uniwersytet w Białymstoku jest największą uczelnią w północno-wschodniej Polsce, zarówno pod względem liczby pracowników i studentów, jak i oferowanych kierunków oraz form nauczania. Uczelnia zatrudnia obecnie ponad 1300 osób, w tym niemal 800 nauczycieli akademickich, którzy pracują na dziewięciu wydziałach, w pięciu instytutach oraz Filii w Wilnie. Uniwersytet w Białymstoku jest dzięki temu uczelnią z perspektywami, która tworzy swoją historię, poprzez budowanie wspólnoty akademickiej i pielęgnowanie więzi międzyludzkich.

Na drodze do samodzielnego Uniwersytetu – odniesienia historyczne

Uniwersytet w Białymstoku został utworzony zgodnie z Ustawą z 19 czerwca 1997 roku (Ustawa, 1997). Powstał w wyniku przekształcenia Filii Uniwersytetu Warszawskiego, której podwaliną była Wyższa Szkoła Nauczycielska powołana 20 lipca 1968 roku (Zarządzenie, 1968). Wyższa Szkoła Nauczycielska była trzyletnim studium zawodowym powstałym w wyniku restrukturyzacji I i II Studium Nauczycielskiego, podzielonym na trzy wydziały: Humanistyczny (z którego w 1977 r. został wydzielony Wydział Pedagogiki i Psychologii, obecnie Wydział Nauk o Edukacji), Matematyczno-Przyrodniczy, Nauczania Początkowego.

Wyższa Szkoła Nauczycielska w powojennym Białymstoku odegrała szczególne znaczenie – po pierwsze, odpowiadała na ogromne zapotrzebowanie na wykształconych nauczycieli i po drugie, była istotnym czynnikiem w krystalizowaniu społecznej świadomości i rozwoju kultury regionu. Województwo białostockie bowiem w latach II wojny światowej doświadczyło dwóch okupacji – sowieckiej i niemieckiej. Śmiercionośna machina władzy Hitlera i Stalina doprowadziła do przerażających zbrodni i eksterminacji ludności. Pod względem strat osobowych polskiego środowiska oświatowego, województwo białostockie znalazło się na czwartym miejscu, wśród województw powojennej Polski, po województwie pomorskim, warszawskim i poznańskim. Z porównania jednak ze stanem zatrudnienia w szkołach wynika, że wskaźnik strat osobowych w tym regionie był najwyższy w kraju, wynosił bowiem prawie 30% (Kryńska, 2010, s. 62–64). Podstawą tworzenia edukacji akademickiej w tej części Polski było stąd kształcenie nauczycieli. Równie dramatyczne były warunki tworzenia podstaw „nowej władzy” po zajęciu Białostoczczyzny przez Armię Czerwoną, wówczas władze sowieckie ponownie prowadziły szeroko zakrojone akcje represyjne przeciwko miejscowej ludności, a szczególnie przeciwko jej polskojęzycznej części. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, a także jednostki NKWD w Białymstoku tworzyły własne areszty i obozy filtracyjne, podejmowały działania pacyfikacyjne i „oczyszczające”, wysyłały w teren grupy pościgowe (Wnuk i in., 2007, s. XXVIII). Wywołało to zbrojny opór tysięcy Polaków. Działaczy niepodległego podziemia skazywano na karę wieloletniego pozbawienia wolności i karę śmierci na podstawie niezwykle restrykcyjnych komunistycznych aktów prawnych wydanych w latach 1944–1946 (Kodeks, 1944; Dekret PKWN, 1944; Ustawa, 1945).

Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku statystycznie, pod względem liczby orzeczonych wyroków śmierci, uplasował się na szóstym miejscu w kraju (kolejno po: warszawskim, krakowskim, rzeszowskim, lubelskim i wrocławskim). Pod względem liczby wyroków wykonanych był zaś na miejscu trzecim (po warszawskim i krakowskim), jednak „fakt wykonania ponad połowy z orzeczonych przez WSR w Białymstoku wyroków śmierci [powoduje, iż – dop. E.K.] w skali całego kraju jest to najwyższy odsetek egzekucji wyroków” (Łapiński, 2004, s. 65). W grupie skazanych na karę śmierci zwraca też uwagę wysoki odsetek młodzieży, która stanowiła 23% ogółu skazanych (Łapiński, 2004, s. 65–66). Wśród olbrzymiej rzeszy skazanych przez WSR były kilkunastoletnie dziewczęta i bardzo młode kobiety oskarżone za udział w konspiracyjnych organizacjach niepodległościowych (Kryńska, 2012, s. 84 i nast.).

Białystok nie przypominał miasta polskiego. We wrześniu 1944 roku w tajnych raportach Zarządu Politycznego 1 Armii Wojska Polskiego donoszono, że w Białymstoku wszędzie wisiały portrety Stalina, z głośników słychać było radzieckie pieśni wojskowe, wyświetlano radzieckie filmy, a życie kulturalne miasta było zdominowane przez rosyjskojęzycznych artystów (Boćkowski, 2005, s. 11–12, 285). Powojenna przynależność województwa białostockiego powołanego 2 sierpnia 1919 roku, obejmującego

swym zasięgiem prawie w całości trzy dawne gubernie: grodzieńską, łomżyńską i suwalską, długo budziła dlatego niepokój (Milewski, Pyżewska, 2005, s. 77).

Województwo białostockie, na mocy Umowy granicznej pomiędzy Polską a ZSRR z 16 sierpnia 1945 roku, powróciło jednak do Polski, ale straciło na rzecz ZSRR tereny położone na wschodzie, obejmujące większą część powiatów grodzieńskiego i wołkowyskiego oraz skrawki powiatów sokólskiego i augustowskiego. Obszar województwa powiększono o powiat łomżyński oraz trzy powiaty z włączonej do Polski części Prus Wschodnich, tj. elcki, gołdapski, olecki (Umowa, 1947; Dekret, 1945, art. 1, ust. 3; Rozporządzenie, 1946, § 3, ust. 1). W 1946 roku województwo białostockie zajmowało powierzchnię nieco ponad 22,5 tys. km², tj. około 10 tys. km² mniej w porównaniu z powierzchnią z 1919 roku (*Województwo podlaskie*, 2018, s. 7). Stan ten obowiązywał do chwili wprowadzenia reformy administracyjnej (z 1.06.1975 r.), kiedy to z terenów dotychczasowego województwa białostockiego utworzono województwa: białostockie, łomżyńskie, ostrołęckie i suwalskie (Ustawa, 1975, art. 2). W 1999 roku z województwa białostockiego, łomżyńskiego (oprócz 5 wschodnich gmin powiatu ostrowskiego) i suwalskiego utworzono województwo podlaskie, które obejmuje obszar 20 187,02 km² (Urząd Statystyczny w Białymstoku), co stanowi 6,5% powierzchni Polski (*Powierzchnia i ludność*, 2014). Na dzień 30 czerwca 2020 województwo miało około 1,2 mln mieszkańców (Wyniki badań bieżących).

Niepewne losy województwa białostockiego i ogromne trudności materialne Białostoczczyzny, wywołane kolosalnymi stratami osobowymi i rzeczowymi poniesionymi w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu oraz zaistniałe problemy natury narodowościowej i politycznej spowodowały, że znakomita większość ocalałej kadry naukowej, administracji i studentów Uniwersytetu Stefana Batorego, zmuszona do ekspatriacji i opuszczenia Wilna latem 1945 roku, nie miała szansy zatrzymać się w Białymstoku i podjąć działania mające na celu uruchomienie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Białymstoku.

Z tego powodu, niosąc ze sobą pamięć i tradycję Uniwersytetu Stefana Batorego, skierowała się do miejscowości dalej położonych od wschodniej granicy Polski, wielu dotarło do Torunia, gdzie przyczynili się do utworzenia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Województwo białostockie jeszcze 52 lat czekało na zmaterializowanie idei Uniwersytetu w Białymstoku, choć w 1949 roku otwarto Wieczorową Szkołę Inżynierską (przemianowaną w 1964 r. na Wyższą Szkołę Inżynierską), a rok później Akademię Medyczną.

Idea Uniwersytetu Pogranicza i jej twórca

Mimo że historyczno-polityczne uwarunkowania zahamowały tworzenie samodzielnego Uniwersytetu w Białymstoku, to jednak determinacja w realizacji oczekiwań społecznych na kształcenie na poziomie uniwersyteckim doprowadziła do jego powstania.

Uznano, że nowo powołany uniwersytet ma być, zgodnie ze średniowieczną tradycją, wspólnotą zawodową ludzi nauczających i uczących się, swego rodzaju „wszechnicą ogarniającą całość, ogół wiedzy” (Kiryk, 2002, s. 211) oraz uniwersytetem będącym „pomostem kulturowym”, gdyż Podlasie jest obszarem niepowtarzalnym pod względem różnorodności zarówno kulturowej, jak i przyrodniczej.

Podlasie to teren pogranicza kulturowego, wielości języków, narodów, religii, kultur i obyczajów. Jest to bowiem takie miejsce:

taki punkt, w którym zaczyna się Wschód a kończy Zachód. (...) Podlasie jest także takim miejscem, w którym to Wschód się kończy, a Zachód zaczyna. To miejsce, w którym dwa spojrzenia – to z Zachodu oraz to ze Wschodu, każde „wyostrzone” na inny detal, inny szczegół, przyzwyczajone do „wylawiania” diametralnie różnych, lecz równie ważnych rzeczy – spotykają się i równoważą. Innymi słowy, to jeszcze nie Wschód i jeszcze nie Zachód, lecz już nie Wschód i już nie Zachód... Miejsce „pomiędzy”, egzotyczna ziemia, na której dla jednych coś się kończy, dla drugich – coś zaczyna... (*Podlasie Zielone Płuca*, 2006, k. 2).

W okresie organizacji Uniwersytetu w Białymstoku funkcje rektora sprawował Adam Jamróz – prawnik i politolog (*Rektorskie wybory*, 1998, s. 2), który twierdził, że – „miał poczucie moralnego obowiązku”, aby stworzyć Uniwersytet w Białymstoku. Drugi z kolei rektor kierujący Uczelnią w latach 2002–2005, Marek Gębczyński – biolog starał się – „polepszać akademickie *status quo*” (*Sprawozdanie z działalności*, 2004, s. 39).

Trzeci z kolei rektor decydujący o rozkwicie białostockiej *Alma Mater* – Jerzy Nikitorowicz – pedagog (*Zarządzanie to wiara w ludzi*, 2006, s. 4), miał wizję budowania Uniwersytetu „najbardziej znaczącego w regionie wschodnioeuropejskim” (*Zarządzanie to wiara w ludzi*, 2006, s. 5) będącego „pomostem kulturowym” na wschodnim pograniczu. Myślenie Jerzego Nikitorowicza o Uniwersytecie w Białymstoku jako o silnym ośrodku uniwersyteckim w regionie, prowadzącym „dialog kultur (...), zorientowanym na szeroko rozumiane problemy pogranicza” było ściśle powiązane z jego zainteresowaniami naukowymi, których istotą były studia nad wielokulturowością, w których Podlasie i jego kultura jest holistycznie rozumiana i którego tradycja pogranicza jest tym dziedzictwem kulturowym, które może wzbogacać i inspirować, być źródłem „wielkiej myśli” dla całej Europy. W ten sposób zrodziła się idea Uniwersytetu Pogranicza, w realizację której aktywnie włączyła się cała społeczność akademicka i zaczęto kształtować „tożsamość otwartą” na „otaczającą różnorodność” oraz realizować projekty badawcze, kulturotwórcze i wychowawcze odpowiadające na potrzeby regionu wyróżnionego terytorialnie, a także na podstawie jednej lub wielu cech przyrodniczych albo społeczno-gospodarczych. Na bazie tak rozumianego regionu sprecyzowano kategorię pogranicza, które zdaniem Stanisława Uliaszka „łagodzi zdecydowanie represyjność granicy, która ma funkcję rozdzielania i izolowania,

strzeżenia nienaruszalności, wydzielania i zawłaszczania przestrzeni, staje się oznaką wysuniętej stancy, bastionu” (Uliasz, 2001, s. 15). Kategoria „pogranicze” jest bowiem nie tylko formułą przestrzenności, lecz także rozległą dziedziną kulturową. Uwzględnienie elementu kulturowego powoduje, że „pogranicze” może być traktowane w kategoriach przestrzennych oraz w kategoriach kulturowych, jako „pogranicze kulturowe”. W czasopiśmie „Pogranicze, Studia Społeczne”, roczniku wydawanym przez Uniwersytet w Białymstoku, które zajmuje się przede wszystkim polskim pograniczem wschodnim, kategoria „pogranicza” została rozwinięta i zdefiniowana w trzech podstawowych znaczeniach:

Po pierwsze obejmuje ona obszar, terytorium, na którym realizuje się określony typ współżycia dwóch lub więcej grup etniczno-kulturowych. (...). W drugim znaczeniu pogranicze wiąże się przede wszystkim z różnego rodzaju formami współżycia między przedstawicielami dwu lub więcej grup etniczno-kulturowych. (...) W trzecim znaczeniu kategoria pogranicze wiąże się z nowym typem człowieka oraz właściwej mu świadomości jednostkowej i zbiorowej (Sadowski, 1992, s. 5–6).

Jerzy Nikitorowicz jako członek rady redakcyjnej rocznika podkreślił, że pogranicze:

zawiera w sobie immanentnie tolerancję jako mechanizm regulacji społecznej umożliwiający wchodzenie w interakcje z jednostkami odmiennymi kulturowo. (...) pogranicze i zawarta w nim odmienność stwarza konflikty, ale daje także szansę, pozwala na kształtowanie otwartości, poszanowania i wyrozumiałości dla innych, stwarza naturalną sytuację budowania pozytywnych więzi międzyludzkich pomimo różnic (Nikitorowicz, 1995, s. 15).

Tak zdefiniowane pogranicze – aktywizujące i wyzwalające kreatywność, oparte na wzajemnym zaufaniu, „kreowaniu tożsamości motywowanej wewnątrznie, opartej na wielowymiarowych wartościach” okazało się bardzo skuteczne, mimo że granica czy pogranicze nie łączą lecz dzielą (Nalaskowski, 2022, s. 84), to mogą też być czynnikiem pobudzającym do myślenia dywergencyjnego, czyli „dostrzegania wielu możliwych odpowiedzi na określony problem” (Nikitorowicz, 2015, s. 206, 209).

W Uniwersytecie w Białymstoku prowadzone są dlatego badania historyczne, socjologiczne, politologiczne oraz ekologiczne związane z tematyką pogranicza. Jedyna w skali europejskiej flora i fauna stanowi bogaty i interesujący warsztat badawczy i ekologiczny dla biologów i ekologów, zaś specyfika gospodarcza jest wielkim i ciekawym polem badań dla ekonomistów, specjalistów od zarządzania i marketingu. Położenie geograficzne również określiło kształt i kierunki rozwoju białostockiej uczelni. Pracownicy naukowo-dydaktyczni uczestniczą w międzynarodowych projektach badawczych prowadzonych na podstawie umów podpisanych z uczelniami funkcjonującymi w środkowo-wschodniej Europie (Białorusi, Litwie, Rosji i Ukrainie) i nie tylko.

Dzięki rektorowi Nikitorowiczowi i jego koncepcji budowania Uniwersytetu Pogranicza wykazano, że szkoły wyższe mogą być innowacyjne i otwarte na zmiany, jeżeli siłą sprawczą gruntownej naprawy będą one same, czyli „będą agendami reform i będą kształciły reformatorów, tworzyły krytyczną świadomość wewnątrz społeczności akademickiej i społeczeństwa jako całości” (Pilch, 2009, s. 997). Reformowanie szkolnictwa wyższego na podstawie aktów prawnych, bez udziału pracowników uczelni powoduje, że wprowadzane zmiany nie przynoszą oczekiwanych efektów. Gdy w 2005 roku Jerzy Nikitorowicz objął funkcję rektora, w tym czasie zdecydowano o reformowaniu szkolnictwa wyższego na podstawie przyjętej 27 lipca 2005 roku ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym* (Ustawa, 2005). Wykonanie tej ustawy wymagało od władz uczelni podejmowania nieraz trudnych decyzji i karkołomnych działań, bowiem proponowane zaplecze systemowe i logistyczne aranżowanych reform było niezadowalające. Sposób organizowania działalności szkół wyższych za pomocą szczegółowych regulacji i kontroli spowodował, że uczelnie były traktowane instrumentalnie

Po raz kolejny – w 2018 roku (Ustawa, 2018) zmarnowano „szansę na uczynienie ze szkolnictwa wyższego i sektora nauki głównego mechanizmu uzyskiwania zdolności do konkurowania z najlepszymi na świecie” (Pawłowski, 2009, s. 37). Taki sposób reformowania, bez uzgodnionej społecznej wizji, celów i polityki szkolnictwa wyższego powoduje, że uniwersytet jest obiektem zmian, a nie podmiotem prowadzonych reform. Wciąż nie mają szans przebicia sformułowane postulaty, domagające się, by uniwersytet był wspólnotą, której celem jest poszukiwanie prawdy i zgłębianie wiedzy wraz z zachowaniem ciągłości tradycji wolnych badań, aby uniwersytet był instytucją łączącą misję kulturalną i intelektualną, wychodzącą naprzeciw społecznym oczekiwaniom i potrzebom społecznym. Są to postulaty, o tyle ważne, że współczesne uniwersytety cierpią, jak twierdzi Agnieszka Lekka-Kowalik: „na rozdwojenie jaźni: kołaczę się w nim jeszcze myśl o misji służenia pełnej prawdzie, a próbuje przybrać postać firmy usługowej, w ramach której tej misji realizować nie może” (Lekka-Kowalik, 2009, s. 66). Maria Czerepaniak-Walczak zauważa też, że „Komerccjalizacja edukacji generuje kulturę konformizmu, stojącą w wyraźnej sprzeczności wobec tradycyjnej roli uniwersytetu, jako źródła społecznego krytycyzmu. W tym kontekście wolność akademicka staje się luksusem” (Czerepaniak-Walczak, 2010, s. 61). Wolność akademicka bowiem:

istnieje w przestrzeni etycznej, która wyraża napięcie między ideałem autonomicznego poszukiwania zrozumienia rzeczywistości a specyficznymi (historycznymi, instytucjonalnymi i politycznymi) czynnikami, które ograniczają takie poszukiwania (Melosik, 2015, s. 26).

W tym kontekście warto przywołać wykład Kazimierza Twardowskiego, wygłoszony w związku z przyznaniem mu 21 listopada 1932 roku przez Uniwersytet Poznański doktoratu honoris causa, zatytułowany – „O dostojności uniwersytetu”

(Twardowski, 1933). Jest to najpewniej jedna z najpiękniejszych wypowiedzi na temat misji uniwersytetu i jego miejsca w społeczeństwie, która do dziś nie straciła swej aktualności. Kazimierz Twardowski upominał się o „dostojeństwo uniwersytetu”, nawet słowo uniwersytet pisał przez duże „U”, aby w ten sposób podkreślić doniosłość uniwersytetu. Twierdził, że dostojeństwo uniwersytetu „płynie nie tylko z sędziwego wieku i chlubnych tradycji uczelni noszących tę nazwę, ma ono swe źródło w samej idei Uniwersytetu” (Twardowski, 1933, s. 6–7). Uniwersytet „promieniuje dostojeństwem” i spełnia swoje zadania, gdy ma „bezwzględna duchową niezależność (...) Albowiem badania naukowe rozwijać się i owoce nieść mogą tylko wtedy, gdy nie są niczym krępowane ani zagrożone” (Twardowski, 1933, s. 9). Niezależność duchowa jest więc istotą uniwersytetu „promieniującego dostojeństwem” i świadczy o doniosłości jego funkcji, którą pełni:

Wszak niesie ludzkości światło czystej wiedzy, wzbogaca i pogłębia naukę, zdobywa coraz to nowe prawdy i prawdopodobieństwa – tworzy jednym słowem największe wartości intelektualne, które przypaść mogą człowiekowi w udziale (Twardowski, 1933, s. 7).

Kazimierz Twardowski dowodząc, że uniwersytet, mając pełne prawo domagania się „niezawisłości duchowej”, w tym do przeciwstawiania się: „wszelkim jawnym lub podstępny zakusom poddawania jego pracy naukowej czyjejkolwiek kontroli lub komendzie” (Twardowski, 1933, s. 9–10).

Musi odgradzać się od wszystkiego, co nie służy zdobywaniu prawdy naukowej, musi przestrzegać należytego dystansu między sobą a nurtem, którym mknie około jego murów życie dnia potocznego, zgiełk ścierających się prądów społecznych, ekonomicznych, politycznych i wszelkich innych (Twardowski, 1933, s. 10).

Aby uniknąć nowych form „zniewolenia”, „otwartość uniwersytetu jako jego niezbywalna cecha” (Nalaskowski, 2013, s. 68) jest nadzwyczaj pożądana i powinna „być symbolicznie chroniona przez pewien rodzaj immunitetu absolutnego, tak jakby jej wewnątrz było nietykalne” (Nalaskowski, 2013, s. 55).

Można więc uznać, że podstawowym wymogiem właściwej realizacji „idei uniwersytetu” jest zapewnienie mu niezależności duchowej oraz wolności od wszelkich ideologicznych (politycznych, partyjnych) wpływów, które mogłyby krępować jego działania (Śliwerski, 2015, s. 349–350), jak też coraz to nowych ograniczeń i zakazów prawnych czy administracyjnych wymuszających organizację życia uniwersyteckiego.

Realizacja idei Uniwersytetu Pogranicza – budowa tożsamości uniwersytetu

Mimo ekonomiczno-rynkowej i korporacyjnej rzeczywistości przenikającej mury uczelni oraz parametryzacji która „zabiła pierwiastek twórczości i odhumanizowała pracę” (Sztompka i in., 2014, s. 38) akademicką – Uniwersytet w Białymstoku skutecznie realizuje swoją ideę uniwersytetu, którego położenie geograficzne i potrzeby społeczno-kulturowe określają kształt i kierunki jego rozwoju. Społeczność akademicka aktywnie włączyła się w realizację tworzenia uniwersytetu, który według byłego rektora Jerzego Nikitorowicza:

ma do spełnienia ważną misję – ochrony wspólnego spadku, pogranicza kultur kształtowanego od czasów Jagiellonów oraz misję związaną z ochroną środowiska naturalnego, kształceniem młodzieży, kadr naukowych i administracyjnych zorientowanych na szeroko rozumiane problemy pogranicza i jednocześnie wrót wschodnich Unii Europejskiej (*Pomost między Europą Zachodnią*, 2006).

W kontekście kreowania życia w dialogu i wzbogacania wiedzy o innych, ich historii, tradycji, duchowości, ogromne znaczenie ma też wzrost poziomu naukowego kadry akademickiej i realizowana oferta dydaktyczna. Fundamentem rozwoju współpracy z najbliższymi sąsiadami, opartej na otwartości, tolerancji, szacunku względem różnorodności społecznej i kulturowej było uwzględnianie edukacyjnych potrzeb Polaków na Wschodzie. Wymiernym efektem liczenia się z tymi potrzebami było m.in. uruchomienie studiów w Grodnie dla obywateli Białorusi polskiego pochodzenia, którzy znali język polski i kultywowali polskość.

Spektakularną inicjatywą związaną z budowaniem więzi wspólnotowych i umacniania potrzeb edukacyjnych było powołanie w 2007 roku Filii UwB w Wilnie. „W mieście opromienionym sławą Uniwersytetu Stefana Batorego” został uruchomiony Wydział Ekonomiczno-Informatyczny, *Gaudeamus* zabrzmiał w roku akademickim 2007/2008 (*Inauguracja roku akademickiego*, 2008, s. 17). Jest to pierwsza filia uczelni zagranicznej na Litwie oraz pierwszy zamiejscowy wydział uczelni polskiej poza jej granicami. Jest to inicjatywa skierowana przede wszystkim do Polaków na Litwie w trosce o poziom wykształcenia młodzieży z polskich rodzin. Polacy na Litwie stanowią największą mniejszość narodową. Powołanie wyższej uczelni, kształcącej młodzież w języku ojczystym było jednym z najważniejszych postulatów mieszkających na Litwie Polaków. Do 2021 roku Wydział ukończyło ponad 800 absolwentów, którzy zasilili lokalny rynek pracy i wzmocnili polską inteligencję na Litwie.

Mając na uwadze „zarówno tradycyjne polskie zainteresowanie sprawami wschodnimi” (Mironowicz, 2010, s. 7), jak i „badania nad bliższą i dalszą okolicą” (Zawadzka, 2008, s. 21) w 2010 roku, z inicjatywy rektora Jerzego Nikitorowicza powołano Instytut Studiów Wschodnich, jednostkę badawczą skupiającą wysokiej klasy specjalistów

z wielu dziedzin, podejmujących działalność na rzecz współpracy pomiędzy państwami europejskimi, szczególnie Europy Środkowo-Wschodniej. Podjęto też decyzję o uruchomieniu kierunku – studiów wschodnich.

Zgodnie także ze „szczególnymi zadaniami [uczelni – dop. E.K.], wśród których bardzo istotne jest prowadzenie dialogu kultur” (*Pomost między Europa Zachodnią*, 2006), rektor Jerzy Nikitorowicz wspierał też Katedrę Teologii Katolickiej i Katedrę Teologii Prawosławnej działające w Uniwersytecie od 14 października 1998 roku. W księdze jubileuszowej uniwersytetu odnotowano, że wymienione katedry „Mają (...) ważny wymiar ekumeniczny i akcentują specyfikę Uczelni” (Nikitorowicz, 2008, s. 16).

Należy nadmienić, że w uznaniu wielkich zasług na polu nauki i życia społeczno-politycznego Uniwersytet w Białymstoku nadał w pierwszym dziesięcioleciu istnienia, tytuł *doctor honoris causa* ośmiu wybitnym postaciom: twórcy paryskiej „Kultury” – redaktorowi Jerzemu Giedroycowi; Prezydentowi RP na Uchodźstwie – Ryszardowi Kaczorowskiemu, profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu; profesorowi Andrzejowi Stelmachowskiemu; zwierzchnikowi polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego – Metropolicie Sawie; profesorowi Marcelowi Morabito; Metropolicie Białostockiemu księdzu profesorowi Edwardowi Ozorowskiemu i profesorowi Keiichi Yamanaka (Nikitorowicz, 2008, s. 18).

Niejako zwieńczeniem działań związanych z budowaniem „pomostów kulturowych” jest powołanie w październiku 2013 roku Sieci Uniwersytetów Pogranicza, skupiającej ośrodki akademickie z Polski, Białorusi, Litwy, Rosji i Ukrainy.

W celu przygotowania całego Uniwersytetu w Białymstoku do aktywnego udziału w rozwoju społeczno-gospodarczym regionu poprzez poprawę jakości zasobów ludzkich, tj. wzrostu umiejętności i kwalifikacji zawodowych pracowników naukowo-dydaktycznych oraz absolwentów uczelni, rektor Jerzy Nikitorowicz podjął też intensywne działania związane z tworzeniem nowoczesnej bazy dydaktycznej i naukowo-badawczej uczelni – kampusu przy ul. Ciołkowskiego w Białymstoku (*Druga umowa*, 2010, s. 5). Zainicjowaną budowę dokończył rektor Leonard Etel, którego kadencja (2012–2016) była niezwykle trudna ze względu na potężne zmniejszenie finansowania uczelni ze strony państwa. Mimo trudności finansowych udało się zakończyć pierwszy etap budowy kampusu i jesienią 2014 roku w czterech nowoczesnych budynkach rozpoczęto kształcenie na trzech wydziałach: Fizyki, Matematyki i Informatyki oraz Biologiczno-Chemicznym. L. Etel kontynuował także ideę swojego poprzednika, budowania uniwersytetu pogranicza. Od 2016 roku uczelnią kieruje Robert Ciborowski, ekonomista, który wraz ze współpracownikami, także sprawującymi funkcje dziekanów dziewięciu wydziałów i dyrektorów pięciu instytutów dyscyplinowych, mierzy się z trudnościami związanymi m.in. z traktowaniem uniwersytetu jako przedsiębiorstwa opartego na mechanizmach rynkowych, promowania konkurencyjności za wszelką cenę czy postępującej „atomizacji dyscyplin naukowych”, skutkującej powstaniem

sztucznych barier organizacyjno-strukturalnych z programowymi włącznie. I słusznie zauważa Cezary Kukło, historyk białostockiej uczelni, że obecnie jeszcze bardziej aktualne staje się pytanie czym ma być uniwersytet na progu XXI wieku – kuźnią elity kraju czy zwykłych absolwentów wyższych uczelni (Korotkich, Kukło, 2022, s. 37).

W poszukiwaniu odpowiedzi na tak postawione pytanie, należy stwierdzić, że Uniwersytet w Białymstoku w roku swojego srebrnego jubileuszu jest „wspólnotą Mistrzów i Uczniów”, których

dążenie do prawdy obiektywnej motywuje naszą aktywność jako uczonych. Nasza uczelnia swoim życiem naukowym, zdecydowanie przekraczającym granice instytucji i państw wpisuje się w międzynarodowy charakter badań i nauczania (Korotkich, Kukło, 2022, s. 37).

Uniwersytet w Białymstoku jest uczelnią, która pielęgnuje więzi międzyludzkie na wschodnim pograniczu, podejmuje inicjatywy naukowe, które mieszczą się w kręgu badań porównawczych związanych z *Polskim Pograniczem* oraz kształci w duchu przenikania i uzupełniania się kultur graniczących ze sobą regionów, uczy dialogu, uznania i kultywowania tradycji. Uniwersytet w Białymstoku ze względu na usytuowanie na wschodnim pograniczu Rzeczypospolitej jest „pomostem kulturowym”, między Wschodem a Zachodem, w którym te dwa spojrzenia – to z „Zachodu oraz to ze Wschodu”, każde „wyostrzone” na inny detal, inny szczegół, przyzwyczajone do „wyławiania” diametralnie różnych, lecz równie ważnych rzeczy – „spotykają się i równoważą”.

Uniwersytet w Białymstoku kreując życie w dialogu i wzbogacając wiedzę o innych, ich historii, tradycji, duchowości „wypracował własną tożsamość opartą o wielokulturowość i specyfikę regionu oraz jego przygraniczne położenie i” ewoluuje od uniwersytetu regionalnego do najbardziej znaczącego w regionie wschodnioeuropejskim.

A zatem, Uniwersytet w Białymstoku jako uczelnia licząca się na mapie kraju, oferująca wysokiej jakości badania naukowe, kształcenie oraz partnerską współpracę z otoczeniem może być źródłem „wielkiej myśli” dla całej Europy.

Bibliografia

- Boćkowski, D. (2005). *Na zawsze razem. Białostoczczyzna i Łomżyńskie w polityce radzieckiej w czasie II wojny światowej (IX 1939–VIII 1944)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Czerepaniak-Walczak, M. (2010). Uniwersytet – instytucja naukowo-dydaktyczna czy przedsiębiorstwo? Szkoła wyższa w procesie zmiany. W: J. Piekarski, D. Urbaniak-Zająć (red.), *Innowacje w edukacji akademickiej. Szkolnictwo wyższe w procesie zmiany*, (s. 53–64), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Dekret PKWN: O ochronie Państwa z 30.10.1944 r. Dz.U. 1944, nr 10, poz. 50.

- Dekret z 7.07.1945 r. o zmianie granic województw: śląskiego, krakowskiego, kieleckiego, białostockiego i warszawskiego, Dz.U. 1945, nr 27, poz. 167.
- Druga umowa w sprawie kampusu podpisana (2010). *Nasz Uniwersytet*, 14 (21), 5.
- Edukacja międzykulturowa cz. 1 i cz. 2 (2011). *Pogranicze Studia Społeczne*, XVII.
- Inauguracja roku akademickiego 2007/2008 w Wilnie* (2008). *Nasz Uniwersytet*, 5 (12), 17–18.
- Jaksender, A.Z. (2013). Idea współczesnego uniwersytetu jako idea działania bezwarunkowego. *Praktyka Teoretyczna*, 1 (7), 51–56.
- Jamróż, A. (1999). Uniwersytet powstał. Teraz go budujemy. *Nasz Uniwersytet*, 7, 32.
- Kiryk, F. (2002). *Kazimierz Wielki, budowniczy i reformator*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Kodeks Karny Wojska Polskiego z 23.09.1944 r. zawierający 11 artykułów zagrożonych karą śmierci. Dz.U. 1944, nr 6, poz. 27.
- Korotkich, K., Kukło, C. (red.) (2022). *Uniwersytet w Białymstoku, Dzieje – Ludzie – Opowieści*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kryńska, E.J. (2010). *Specyfika oświatowego ruchu oporu w województwie białostockim w latach II wojny światowej*. Kielce: Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP.
- Kryńska, E.J. (2012). *Skazane za patriotyzm. „druga konspiracja” na Białostocczyźnie 1945–1956*. Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.
- Kryńska, E.J., Suplicka, A., Wróblewska, U. (2018). *Dzieje oświaty w regionie – województwo białostockie (1919–1939)*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Lambert R., Butler, N. (red.) (2007). *Przyszłość uniwersytetów europejskich. Renesans czy upadek?* Warszawa: Fundacja Unia & Polska.
- Lekka-Kowalik, A. (2009). Uniwersytet jako firma usługowa – szansa czy klęska? *Ethos*, 85–86, 52–69.
- Łapiński, P. (2004). Skazani na karę śmierci przez Wojskowe Sądy Rejonowe w latach 1946–1955 (zarys problematyki). W: E. Kryńska (red.), *Terror i konspiracja. Młodzież wobec indoktrynacji komunistycznej 1945–1956* (s. 58–73). Białystok: Trans Humana.
- Melosik, Z. (2015). Wolność akademicka. Konteksty i rekonstrukcje. *Rocznik Lubelski*, 41 (2), 13–27.
- Milewski, J.J., Pyżewska, A. (red.) (2005). *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939–1956*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Mironowicz, A. (2010). Instytut Studiów Wschodnich. *Nasz Uniwersytet*, 14 (21), 7–8.
- Nalaskowski, A. (2013). *Ortodoksja i chaos*. Kraków: Impuls.
- Nalaskowski, A. (2022). *Bankructwo polskiej inteligencji*. Kraków: Biały Kruk.
- Nasze nadzieje i obawy (2010). *Nasz Uniwersytet*, 14 (21), 4.
- Nikitorowicz, J. (1995). *Pogranicze Tożsamość Edukacja międzykulturowa*. Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.

- Nikitorowicz, J. (2009). Nowe plany na nowy rok. *Nasz Uniwersytet*, 10 (17), 4–5.
- Nikitorowicz, J. (2015). Wyzwania i zadania współczesnego uniwersytetu z perspektywy edukacji międzynarodowej. W: E.J. Kryńska, M. Głowska-Soldatow, A. Kienig (red.), *Kultura edukacji szkoły wyższej – różnorodne perspektywy. Na rozdrożu biurokratycznej arbitralności* (s. 199–210). Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Nikitorowicz, J. i in. (red.) (2008). *X lat Uniwersytetu w Białymstoku 1997–2007*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Ołędzki, P. (2006). Wilno coraz bliżej. *Nasz Uniwersytet*, 2 (9), 9.
- Pawłowski, K. (2009). Zmarnowana szansa. *Forum Akademickie*, 7–8, 35–37.
- Pilch, T. (red.) (2009). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. VI. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Podlasie Zielone Płuca Polski* (2006). Białystok, Łomża, Suwałki: Instytut Wydawniczy Kreator.
- Pomost między Europą Zachodnią a Wschodnią. Rozmowa z prof. dr hab. Jerzym Nikitorowiczem, JM Rektorem Uniwersytetu w Białymstoku, przeprowadzona przez Piotra Bielaka. *Rzeczpospolita*, 27.02.2006; dodatek „Rektorzy o swoich uczelniach”.
- Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2014 r.* (24.07.2014). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Rektorskie wybory (1998). *Nasz Uniwersytet*, 5, 2.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 29.05.1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych. Dz.U. z 1946, nr 28, poz. 177.
- Sadowski, A. (1992). Pogranicze. *Studia społeczne. Zarys problematyki. Pogranicze, Studia Społeczne, I*, 5–7.
- Sprawozdanie z działalności w roku akademickim 2003/2004* (2004). Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Sztompka, P. (2014). Uniwersytet współczesny: zderzenie dwóch kultur. W: P. Sztompka, K. Matuszek (red.), *Idea uniwersytetu. Reaktywacja* (s. 17–30). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Śliwowski, B. (2015). *Edukacja (w) polityce. Polityka (w) edukacji. Inspiracje do badań polityki oświatowej*. Kraków: Impuls.
- Thieme, J.K. (2009). *Szkołnictwo wyższe. Wyzwania XXI wieku. Polska, Europa, USA*. Warszawa: Difin.
- Twardowski, K. (1933). *O dostojności Uniwersytetu*. Poznań, Uniwersytet Poznański: Rolnicza Drukarnia i Księgarnia Nakładowa.
- Uliasz, S. (2001). O kategorii pogranicza kultur. W: S. Uliasz (red.), *O literaturze Kresów i pograniczu kultur. Rozprawy i szkice* (s. 11–18). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Umowa między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej. Dz.U. 1947, nr 35, poz. 167.

- Urząd Statystyczny w Białymstoku*. Pobrane z: bialystok.stat.gov.pl (14.02.2020).
- Ustawa o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa z 16.11.1945 r. Dz.U. 1945, nr 53, poz. 300.
- Ustawa z 19.06.1997 r. o Utworzeniu Uniwersytetu w Białymstoku. Dz.U. 1997, nr 102, poz. 642.
- Ustawa z 20.07.2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Dz.U. 2018, poz. 1668.
- Ustawa z 27.07.2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym. Dz.U. 2005, nr 164, poz. 1365.
- Ustawa z 28.05.1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych. Dz.U. 1975, nr 16, poz. 91.
- Wnuk, R., Poleszak, S., Jaczyńska, A., Śladecka, M. (red.) (2007). *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Województwo podlaskie w niepodległej Polsce w świetle danych statystycznych* (2018). Białystok: Urząd Statystyczny w Białymstoku.
- Wyniki badań bieżących – Baza Demografia – Główny Urząd Statystyczny*. Pobrane z: demografia.stat.gov.pl (25.11.2020).
- Zarządzanie to wiara w ludzi, Rozmowa z Jego Magnificencją Prof. Jerzym Nikitorowiczem (2006). *Nasz Uniwersytet*, 1 (8), 4.
- Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z 20.07.1968 roku. Dz. Urz. Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego 1968, nr A-10, poz. 70.
- Zawadzka, D. (2008). Lelewel, czyli przez Białystok do Wilna i Brukseli. *Nasz Uniwersytet*, 5 (12), 21.
- Zuziak, W. (2014). O powinnościach uniwersytetu. W: P. Sztompka, K. Matuszek (red.), *Idea uniwersytetu. Reaktywacja* (s. 55–66). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza aktywności Uniwersytetu w Białymstoku jako uczelni wiodącej w regionie oraz będącej symbolem wspólnoty na wschodnim pograniczu budowanej na podstawie relacji i umowy – wolności działania i postępowania ponad granicami „narodowymi” i „państwowymi”, zgodnie z konstytutywnymi pryncypiami tradycyjnej kultury akademickiej. Cel artykułu jest ściśle powiązany z przyjętym założeniem. Być może w kontekście ciągłych reform i zmian, nowych zasad i przepisów, wielości instytucji kontrolujących uczelnie wyższe, szansą na rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce na miarę XXI wieku są uniwersytety realizujące swoją misję zgodnie ze średniowieczną tradycją i ideą *studium generale* i równocześnie wychodzące naprzeciw oczekiwaniom społecznym na oświatę stosownie do potrzeb społeczno-kulturowych i gospodarczych regionu – realizujących misję uniwersytetu na rubieżach.

Zastosowano metodę historyczno-porównawczą, która jest stosowana w badaniach nad przebiegiem zjawisk i procesów zachodzących w przeszłości i oparta jest w głównej

mierze na analizie źródeł historycznych. Z przeprowadzonych badań wynika, że wypracowana koncepcja funkcjonowania Uniwersytetu w Białymstoku jako Uniwersytetu Pogranicza – sprawdziła się. Jest to bowiem uczelnia, w której pielęgnowane są więzi międzyludzkie na wschodnim pograniczu, podejmowane są inicjatywy naukowe, które mieszczą się w kręgu badań porównawczych związanych z Polskim Pograniczem oraz kształci się w duchu przenikania i uzupełniania się kultur graniczących ze sobą regionów, uczy się dialogu, uznania i kultywowania tradycji. Jest instytucją, która ewoluuje od uniwersytetu regionalnego do najbardziej znaczącego w regionie wschodnioeuropejskim.

Słowa kluczowe: uniwersytet, Białystok, idea, pogranicze